

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1994

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming, are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

☒ Coloured covers/
Couverture de couleur	☐ Coloured pages/
Pages de couleur
☐ Covers damaged/
Couverture endommagée	☐ Pages damaged/
Pages endommagées
☐ Covers restored and/or laminated/
Couverture restaurée et/ou pelliculée	☐ Pages restored and/or laminated/
Pages restaurées et/ou pelliculées
☐ Cover title missing/
Le titre de couverture manque	☒ Pages discoloured, stained or foxed/
Pages décolorées, tachetées ou piquées
☐ Coloured maps/
Cartes géographiques en couleur	☐ Pages detached/
Pages détachées
☐ Coloured ink (i.e. other than blue or black)/
Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)	☒ Showthrough/
Transparence
☐ Coloured plates and/or illustrations/
Planches et/ou illustrations en couleur	☐ Quality of print varies/
Qualité inégale de l'impression
☒ Bound with other material/
Relié avec d'autres documents	☐ Continuous pagination/
Pagination continue
☒ Tight binding may cause shadows or distortion
along interior margin/
La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la
distorsion le long de la marge intérieure	☐ Includes index(es)/
Comprend un (des) index
☐ Blank leaves added during restoration may appear
within the text. Whenever possible, these have
been omitted from filming/
Il se peut que certaines pages blanches ajoutées
lors d'une restauration apparaissent dans le texte,
mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont
pas été filmées.	Title on header taken from: /
Le titre de l'en-tête provient:
☒ Additional comments: / Text in Ukrainian.
Commentaires supplémentaires:	☐ Title page of issue/
Page de titre de la livraison
	☐ Caption of issue/
Titre de départ de la livraison
	☐ Masthead/
Générique (périodiques) de la livraison

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
				✓							

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

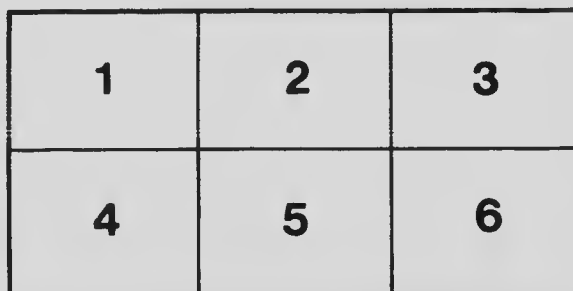
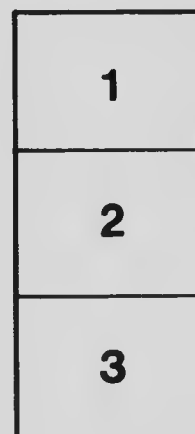
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

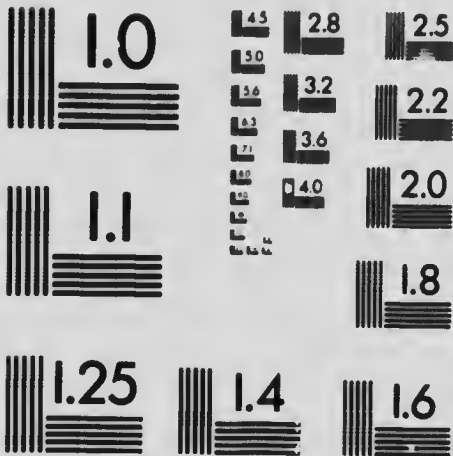
Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

М. ЗАГІРНЯ.

**ЖИТЕ І НАУКА
ГРЕЦЬКОГО ФІЛЬЗОЗОФА СОКРАТА**

З ВСТУПНИМ ДОДАТКОМ

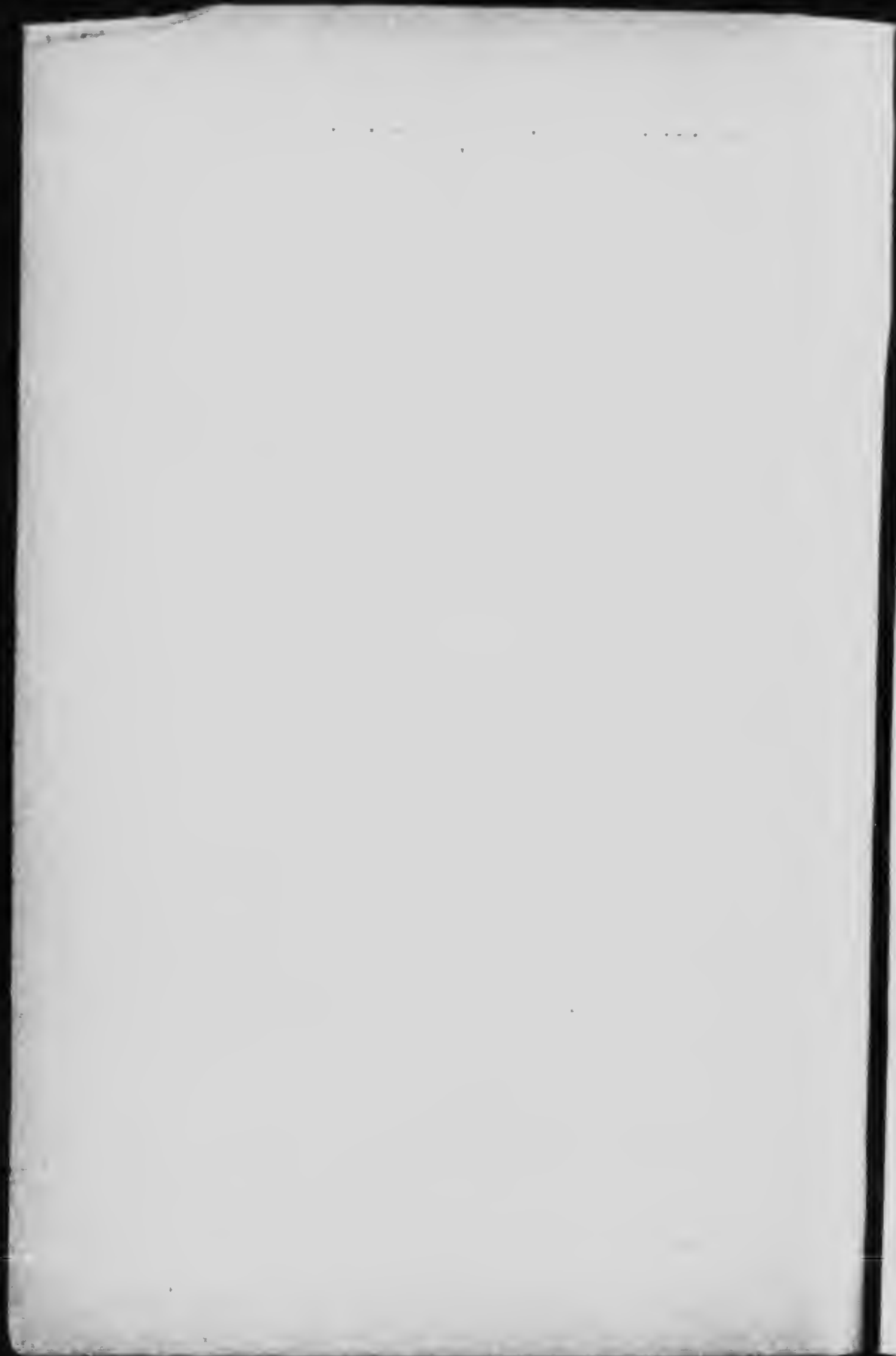
ОГЛЯДУ ІСТОРІЇ ФІЛЬЗОЗОФІЇ

В. К. Т.

ВІННІЦЕЇ, МАЙ, 1917

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

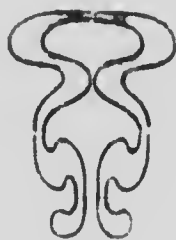
М. ЗАГРІНЯ.

**ЖИТЄ І НАУКА
ГРЕЦЬКОГО ФІЛЬЗОФА СОКРАТА**

З ВСТУПНИМ ДОДАТКОМ

ОГЛЯДУ ІСТОРІЇ ФІЛЬЗОФІЇ

В К Н.

ВІННІЦЕВІ, МАН., 1917
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЦА СПІЛКА

ВСТУП

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ФІЛЗОФІЇ.

Слово філзофія значить дословно — любов мудрости, а філзоф — любитель мудрости (по грецьки: філос — любитель і софія — мудрість), а по нашому — дослідник, учений. Пифагорас (род. около 584, або 548 р. перед Христом) перший мав ужити сеї назви кажучи, що він філзоф.

Цілю філзофії було завсїгда — вяснити зміст окружаючого нас світа з усіми його явищами, законами і наглубшими причинами його повстання й істнованя; дальше — зрозуміти найглубший зміст самої людської природи, людської душі і людського життя.

Нинішнє людське знанє подїлене на області, на групи і части, отже коли взяти понятє філзофії в широкім значіню, то она обнимає приблизно отсі області: 1. Логіка — або наука про правила думаня; 2. Етика — наука про суть і закони людської природи (душі) і про поведене чоловіка відповідне до тих законів (наука про мораль і моральні закони); 3. Естетика — наука про закони і засади краси; 4. Метафізика — наука про такі понятя, як час, простір, матерія, жите, розум і др., що стоять поза доступним для зміслів світом; Онтологія — наука, що має девчім подібні задачі, як метафізика; 6. Космол-о-л-о-

гії — наука про світ, складники тіл, закони руху і пр.; 7. Психологія — наука про людську душу (дух, ум), і її власности. До філософії вчисляється також і політику економію і філософію права й історії. Розуміє ся, що ці області розпадають ся ще на інші групи (приміром сюда належить також Релігія) про які нема місця тут говорити.

ІСТОРІЯ ФІЛЗОФІЇ.

Загально філзофію ділять на старинну — передхристиянську і новітню — що належить до християнського віку.

Під дійсною філзофією розуміємо знання тобуть дослідями і обчислюванем опертим на строго наукових основах. Коліскою такої філзофії була власне Греція.

Однакож початки філзофії багато старші. В Єгипті були філзофи перед Авраамом і пірамідами. Індії і Хіни мали також свою філзофію задовго ще перед грецькою. Однакож в тих усіх філзофіях переважали релігійні елементи. Не багато дальше були поступили і Жиди. — Правда, філзофія тих ріжних старожитних народів була основою, була зерном, з якого виросло дерево правдивої філзофії, а виросло оно власне в Греції.

Грецьку філзофію ділять на три головні часті. 1. Філзофія в часі до Сократа; 2. Сократ і найблизші по нїм філзофи; 3. Філзофія по-сократівська, яка закінчила історію грецької філзофії.

Сі знов три періоди ділять ся на кілька

жкіл *), а кожда школа мала більше філософів.

Філософія в періоді перед Сократом, можна сказати, приготувляла донерва основи дійсній філософії. Се була філософія більше матеріалістична, що клопотала ся причинами повстання видимого світа і т. п. Так Талес казав, що вода була жерелом всіх річий; Анаксименес казав, що воздух; Анаксимендер, що хаос; Геракліт доводив, що світ, се вічна переміна і т. д.

Сократ перший дав філософії власне те, що їй бракувало — а се мораль. До Сократа менше клопотали ся філософи моральною природою чоловіка, а Сократ перший поставив людську природу, людську душу, людські почування і впливаючі з них правди як предмет гідний пізнання дійсного філософа. Він показав людям Сумління.

До другого, Сократового періоду, належать два найбільші філософи старинного світа — Плятон й Арістотель. Плятон (родив ся

*) Коли філософ захопить молодших філософів до тої міри, що ті опісля думають подібним йому ладом і в подібнім напрямі, то усіх тих філософів уважаємо наче б то учениками сего філософа і кажемо, що они творять його школу. Тесамо говорить ся про письменників, поетів, малярів і др., коли ті захоплять ся чієюсь наукою, чи працею остільки, що опісля самі його наслідують. Отже під „школою” треба розуміти радше число, або групу людей, що думають і працюють подібно, як працював той, якого они взяли собі за взір.

около 427 р. перед Хр.) був учеником Сократа, а знов Арістотель (род. 383 перед Хр *) був учеником Плятона. З Арістотелем Сократів період кінчить ся. Однакож крім сих двох були ще менші філософи, як Аріст .1, ученик Сократа, який учив, що цілю житя є втіха, радощі. Другим був Антістен, який учив, що правдиве щастє в моральнім задоволеню, в честноті і тому чоловік має ограничувати свої бажаня. Дальше Евклід, Діогенес і ще деякі.

В третім періоді маємо кілька шкіл (груп філософів) і так: Циніки — вчили, що щастє чоловіка полягає в панованю над його пристрастями і бажанями. Епікурейці — що щастє в повнім задоволеню і спокою духа. Стоїки — вчили, що самотнім щастєм чоловіка, є чесне, правдиве жите і осягнене такого житя є цілю чоловіка. Моральна сторона чоловіка була в них піднесена до тої висоти, як нігде инде. Наука стоїків дорівнує науці про чесноту найкращих християнських письменників. Ще була т. з. Нова Академія, що признавала більше свободи ніж Стоїки; Жидівсько-Александрівська і Ново-Плятонїзм (філософія змішана з теологією), що був послідною пробою воскресити грецьку філософію. Представителем сеї шко-

*) Треба памятати, що літа перед Христом числимо нині від Христа назад, отже кажемо тому, що пр. хтось родив ся року 250 перед Хр., а вмер року 200. або инакше, що від його народження до Христа було 250 літ, а від смерти 200.

ли був Пльотін (род. 204 р. по Хр.), Порфирій (род. около 233 по Хр.) і ще деякі. Коли 529 р. по Хр. цісар Юстиніян наказав в Атенах проповідували науку сеї школи, грецька філософія уступила місця новій Схолястичній філософії, за якою прийшла філософія нинішня. Першими представителями схолястичної філософії були т. з. Гностики (Карпократ, Менандер і др.), а також отці церкви: Юстин мученик, Оріген, Св. Августин і др.

Що до Схолястичної філософії, то се була філософія підпорядкована науці церкви, отже була звязана теологією і мала бути слугою релігії. Головними представителями схолястицизму були: Анзельм, Абельярд, Альберт Великий. Тома з Аквіну, Дунс Скот і Вілїям з Оккам.

Батьком новішої філософії можна назвати Декарта (род. 1596 р. в Турейні в Франції), якого попередив рівнож визначний мислитель Бейкон (род. 1861 в Лондоні). Від тепер зачинає ся філософія оперта на більше наукових, розумових дослідях. Нема тут місця переповідати про дальший хід, розвій, ріжні області і напрями новітної філософії і тому додамо хіба бодай імена деяких визначнійших її представителїв. І так: Спіноза, Малєбранш. Ляйбніц, Гобс, Льюк, Гюм, Русо, Шопенгавр. Спенсер, Кант, Фіхте, Гегель, Гокслей, крім яких було ще багато других, а між новішими Бергзон, Айкен.

Родив ся Сократ около 469 р. перед Хри-

стом і як учитель виступив мабуть в середнім віку свого життя.

Як філософ і учитель, Сократ не записував своєї науки, своїх думок. А все, що знаємо про него, знаємо доперва з того, що записали його ученики Ксенофон, Плятон, а також Аристотель, що записував оповідня других.

З тих писань довідуємо ся між иншим, що Сократ був вояком і ось що з того часу о нїм оповідають:

Як вояк Сократ перевишав усіх витревалостію, чи до трудів, чи голоду. Він сам не любив пити, але коли присилуваній, він перемиг усіх, хоч не призвичаєний до питя; а що дивнїйше, — ніхто не бачив Сократа п'яним ані тоді, ані ніколи.

Посеред острої зими, коли другі вояки добре одягнувшись, не хотіли виходити з шатер, а коли виходили, то одягали ся якнайстарнїйше, — Сократ виходив в тім же плащі, що завсїгди, а дотого зовсім босий. І се приходилось йому лекше, ніж тим, що брали на ноги обуве. Бачучи се вояки думали, що тим хотїв він їм докоряти за брак у них витревалости.

До якої міри захоплювали Сократа думки, бачимо з сього оповіданя:

Одного ранку бачили Сократа, як він глибоко задумавшись і начеб розмовляючи з собою стояв на однім місци. Та вже почали дивувати ся, коли прийшло полудне, а Сократ усе стояв і думав. Прийшов вечер, ніч прийшла, а Сократ не зходив з місця. Доперва зі сходом

сонця Сократ наче пробудив ся. зустрів сонце молитвою і пійшов. Так простояв він цілу добу заглиблений в думках.

Було се по битві коло Деліюм, де Атенців побито. Коли атенське військо в замішанню утікало, Алькибіяд, що надіхав на кони, побачив Сократа, як той ішов поволи, розглядаючи спокійно як своїх товаришів, так і ворогів. Але ніхто не відважив ся його зачепити, бо кождий бачив, що в Сократі зустріне силу і відвагу, з якою не радо чоловік здибає ся. І так Сократ вийшов з поля бою ніким незачеплений.

Иншим разом уряд приказав Сократови і другим чотиром арештувати когось, однакож Сократ уважав сей арешт несправедливим і тому не послухав приказу уряду, кажучи: „Хоч який сильний уряд, однак не змусить мене до того, що є несправедливе”.

Сократа нераз молоді люди просили до себе в гостину, де він радо йшов, щоби там про всякі справи говорити. Від питя в гостях не відмовляв ся, але коли ціла компанія лежала п'яна під столом, Сократ відходив немов нап'тку не бачив і шукав когобудь тверезого, з ким би можна поговорити.

Одного разу мав сказати хтось:

— Сократе, про тебе там і там багато дечого недоброго говорили.

— Се нічого! — відповів Сократ. — Нехай мене і бють, коби лише мене там не було. Такий був він необразливий і виrozumілий. На вигляд Сократ не належав до людей,

яких можна назвати гарними. Зате в кожній рисі його вигляду, в кождім русі було щось визначне, щось сильне і рішуче. Очи Сократа були округлі, вистаючі, ніс плоский, отвори носові широкі, занадто видні; губи стиснені, що вказувала на рішучість і остру натуру. Здавалося, що той чоловік цілим своїм еством дивиться холодно в твою душу, бачить тебе наскрізь і видить всі твої слабкі сторони. Тим то в суперечці не міг перед Сократом ніхто встояти ся, бо ніхто так не знав слабих сторін того, що люди називають знанем, як Сократ. Так малюють Сократа його ученики.

Одягався Сократ просто, ходив босий улицями багатого міста, а на кож не був він тут самотний і незаний. Всі знали, що сей убого одягнений чоловік говорить золоті слова і кожній рад був їх почути.

Сократ був великий не тільки як мислитель, але також як чоловік. Він впливав на людей не тільки словами, але ще більше своїм власним житєм, своїм поведенем. Що уважав справедливим і потрібним, те сам робив найперше. І від людей він вимагав тогож самого — діла, праці, уміркованости, вимагав того, чого домагаєся від чоловіка сумліне. Сократова наука не була наукою для науки, наукою для цікавости, се була наука для життя.

Не диво, що особа Сократа в усіх часах уважалася майже святою для людей, які знали про сього філософа.

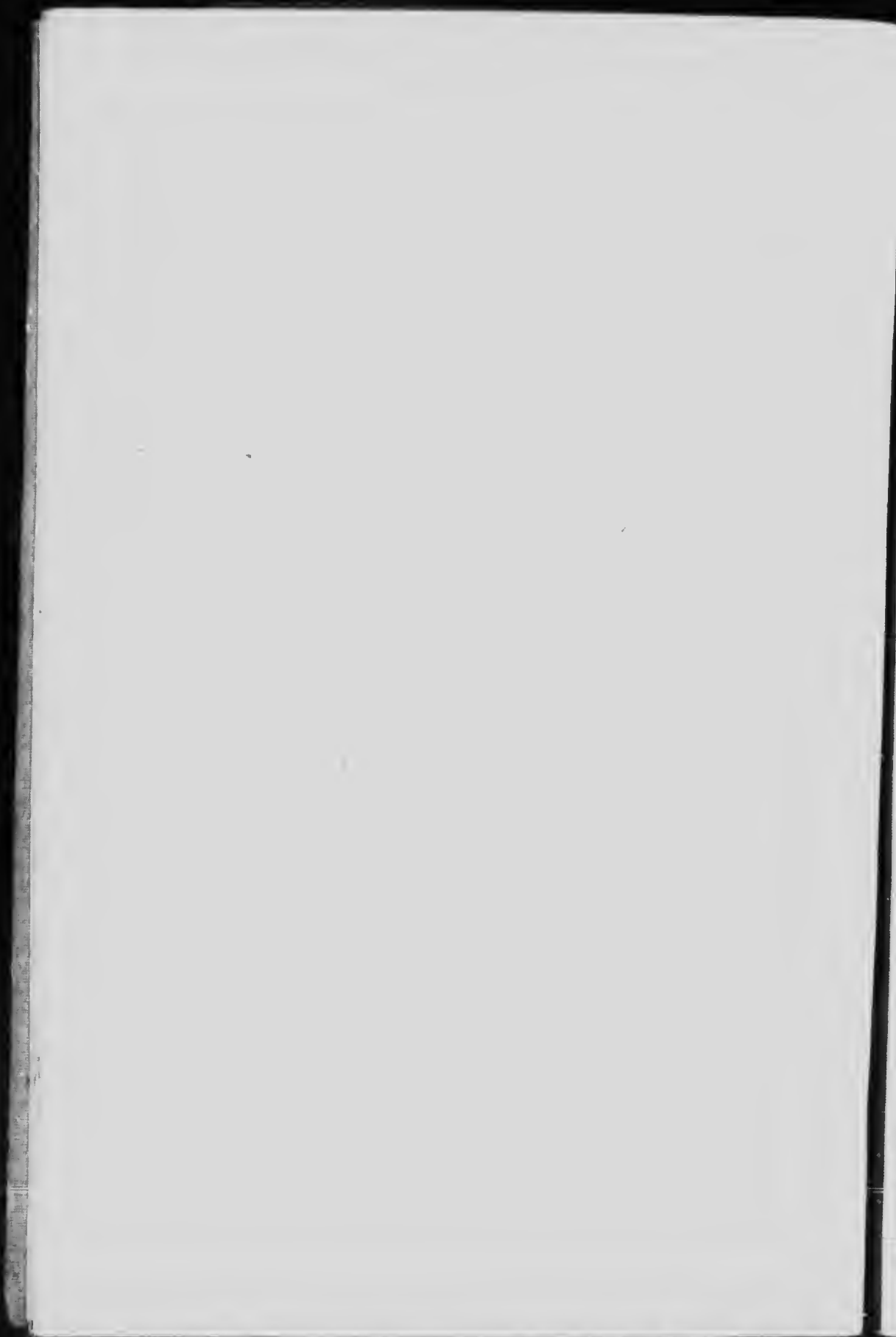
„Жите Сократа послужило нам все, що можна назвати дійсно людським; його смерть від-

криває нам Бога” — говорить оден учений.

— Колиб я міг, я зачислив би Сократа між святих і співав би: Святий Сократе, моли Бога за нас!” — сказав про сього філзофа инший великий учений.

Особа Сократа як мудрця, а ще більше як чоловіка, безсмертна.

В. К. Т.

ФІЛЬЗОФ СОКРАТ І ЙОГО НАУКА.

I.

Давно-давно, кілька сот літ перед Рождеством Христовим, у грецькій землі, в місті Атенах жив чоловік, на імя Софрониск з жінкою Фенаретою. Він був майстер, з каменя всякі річи виробляв, а вона бабила. В них народив ся син на імя Сократ. Як підріс хлопець, то батько почав приучувати його до своєї роботи і послав учити ся до школи. В Атенах всі люди були письменні, і там було багато всяких шкіл.

Сократ змалку був тямкий, до науки охочий, і коли батько віддав його до найвищої школи, він вивчив ся усіх наук, яких в школі вчено, і перечитав книжки усіх грецьких письменників.

Довчив ся Сократ і знова батькове діло робити почав — з каменя статуї (фігури) тесати, бо треба було на хліб собі заробляти. Та він і поза роботою не забував того, чого вчив ся, і часто міркував про те, що йому оповідали в школі. От і надумав він так:

— Добре, що я всякі науки вчив ся. Та тільки не все ще я навчив ся, що треба людині знати. Треба ще дізнати ся як людям жити на світі. А то всі ми клопочемось, шукаємо кожний собі добра, а як роздумаеш, то ми собі замість добра зло готуємо. І не знає ніхто, в

чому саме для людий справдішне добро. А се якраз і треба знати людям. Спершу я думав, що я дечого багато знаю; а тепер бачу, що як прирівнаєш те, що я знаю, до того, чого не знаю, то можна сказати, що нічого не знаю. Учено мене про богів, що вони сотворили людий і посилають їм щастє, коли ті живуть так, як боги приказують. А коли хто не живе так, як боги приказують, того вони карають. Але чого ж хотять від нас боги і як вони приказують нам жити?

І почав Сократ згадувати все, що вчив ся він про богів. Греки вірували так, що богів було багато, а над ними всіма був оден найстарший Бог Зевс і всі менші боги його слухали. І кожний Бог чимсь управляв. Нептун був бог над морями, Позейдон — над вітрами. Арєй — над війною та над усякою сваркою, Гермес — над крамарством, Бакхус був бог веселощів та пиянства. Аполлон — бог сонця, і ще чимало усяких богів було.

Були й богинї. Атена була богиня над розумом, Церера над хліборобством, Афродита над коханєм.

Молились сим богам Греки по храмах. Кождому богови був свій храм (церква). Храми в Греків були великі, далеко більші за наші церкви. Знадвору пообставлювані они були величезними, мурованими з каміня стовпами. І стовпи сї та і самі храми були цяцьковані та мережені: на храмах стояли камінні статуї тих богів. Храми були дуже величні та чепурні зверха. В середині вони були простійші. Части-

на храму була крита, стояла там статуя того бога, чий храм був. Коло тої статуї стіни були помальовані, і коло стін стояли статуї всяких богів та героїв. — таких людей з греків, що вславились своїми добрими ділами. А друга частина храму була без покривала. бо Греки думали, що молити ся богам треба під голим небом. Греки приносили богам в жертві: волів, цанів, чи всякнїй пишнїй товар. Заріжуть товарищу і частину, або цілу спалять на жертвеннику з молитвами. Треба було, щоби дим мав куди виходити, — от і через те непокрита була частина храму. Службу правили по тих храмах їх понн, або жреці.

Про богів було в греків писано, що вони живуть на небі. І живуть они так, як люде: мають жінки і діти, їдять шють, сплять, гуляють, сварять ся, одно слово — зовсім як люди. Тільки, що люди вмирають, а про богів писано було, що наче б то вони не вмирали. Про найстаршого бога Зевса у Греків вчено, що він був бог над богами, і що він був сильний і страшний; хто йому годив, тому і він давав, щастє, а на кого гїївав ся, того блискавкою вбивав. А почав Зевс своє царствованє нїби з того, що скинув з неба свого рідного батька. Згадав се Сократ, згадав і про те, як Зевс наче б то із своєю жінкою гризеть ся та дурить її.

Звали ся боги богами, а діла їх були як людські.

І подумав Сократ: — „Нї, не по правдї вірують Греки: від таких богів не навчиш ся, як людям жити треба. Сї боги самі живуть по лю-

дському і роблять неправду. Від них не навчишся розбирати, де добро, а де зло. А справдішній бог мусить бути праведний і мусить навчити людей, як треба жити”.

І почав Сократ доходити до того, як треба по правді бога розуміти. Не рік і не два мучився Сократ, і не давали йому його думки спокою, ні в день, ні в ночи.

Богато за той час всякого стрічав в життю. Вибирали його і на службу державну, доводилось йому служити у війську. І завше Сократ робив як можна було краще. Як напали вороги на Грецію, то Сократ виявив велику сміливість і відвагу, бороничи рідного краю. Так жив він аж до 30 літ і все не покидала його думка про те: як по правді жити. І було задумає щобудь зробити; як що гарне, — то так йому гарно стане і аж наче сумління його йому каже: — „Роби, Сократе!” Як же що погане намислить він робити, то так наче хто його не пускає, а сумління його пеначе йому каже: — „Не роби того, Сократе!” І Сократ переможе себе і не зробить того, що хотів робити, а тоді йому стане гарно, що він не зробив поганого діла.

І почав Сократ завсїгди прислухувати ся, що йому сумління каже робити. І завсїгди сумління його привертало на добру дорогу. І Сократ подумав: сумління мене вчить жити по правді. Відки ж воно — те сумління, та совість бере ся? Наші боги самі роблять не по правді і не могли дати людям сумління. Виходить, що є справдішній Бог і він хоче, щоби люди жили

по правді і на те він дає кожній людині сумління. Кожда людина повинна слухати свого сумління і тоді вона буде знати, як жити. Бо сумління Бог дав людям на те, щоби вони знали, як треба жити.

Батька тоді в Сократа вже не було, і сам Сократ був жонатий і в него були діти. Він сказав своїй жінці:

— Тепер я вже знаю як справдішній Бог приказує людям жити. Буду і другим казати, щоби і вони знали.

А жінка йому каже:

— Нічого ти не знаєш. А як зачлеш людей учити, то аби ще й лиха якого не було. Та й від роботи відірвеш ся, не заробиш нічого. А в тебе діти — їх годувати треба. Красше покинй про се думати. І без тебе учителів багато.

Та Сократ не послухав жінки. Бачив він, що все горе та лихо людське через те, що люди не знають, як жити треба. І сумління його казало йому: — Ти дізнавсь як жити треба, то скажи й иншим, щоби і вони знали. А мовчати про се тобі не можна. Се не по правді буде.

І Сократ почав учити людей.

В старих часах, ще за часів Сократа, Греки жили гарно. Земля в них була родюча. Вони сїяли збіже. було в них багато товару, і всякого добра. Греки були дуже освічений нарід. Вони любили читати книжки, а ще більше любили ходити до театру. Театри в них були величезні — такі, що в них могли тисячі людей сидіти. Грецькі письменники писали про грецьких богів, або про Греків. І все те вивчені

на те люди представляли в театрі: і богів, і людей, і все, що вони робили. А Греки сходились дивити ся — і багаті, і убогі — однаково, бо всі були однаково просвічені і розуміли, що в театрі показує ся. Два рази на рік, тоді, як були свята богам, сходили ся люди з усіх грецьких мість дивити ся на театр, або на инше: прим., як вояки з собою били ся, бороли ся, як письменники свої писаня читали, як музики грали. І хто з вояків поборов, а з письменників хто найкраще написав, а з музикантів хто найкраще загравав — тому давано надгороду. До того, Греки дуже любили статуї, що аж тепер люди дивують ся. Усе те: і наука і школи, і театри, і святочні читаня та граня, і статуї, — усе те дуже освічувало Греків. Від них і инші європейські народи переняли осьвіту і повинні їм за ню дякувати. Деякі книжки, що Греки понаписували, і доси додержались, живуть вже не одну тисячу років, і доси люди їх радо читають, — такі ті книжки гарні та дотепні.

Але, звісно і в Греків було не без поганого. Почали Греки воювати з сусідами. З війни навозили вони і золота й срібла, і всякого добра, худоби нагнали багато. Ще й людей з полон забирали, держали їх в себе в неволи і примушували робити на себе. Так у грецькій землі поробили ся пани та раби (невільники). Почали Греки багатіти і стали вони поганійше жити. Хто був сміливіший, той воював. Хто розумніший, то в начальники вилазив. Хто моторніший, той крамарювати заходив ся. А хліборобську працю Греки зовсім покинули.

За Сократа у грецькій землі рабів було більше, ніж панів. Всяку роботу робили раби, а Греки-пани вважали за сором своїми руками щонебудь робити. Вони тільки й дбали про те, щоб більше грошей нагартати, а за ті гроші накупити багато рабів та й жити, нічого не роблячи, а тільки ласо їсти та пити, гуляти та спати.

І жили так Греки і розпоганились якнайгірше. Ніхто з них не думав про те, щоби жити по правді, помагати другому, помилувати раба. А всі думали тільки про те, як би самим не робити, а щоби другі на них робили.

Сократ бачив, що погано роб. ть люди, що самі себе гублять. І він виходив між лютий і навчав їх як вони повинні жити.

II.

ЯК ТРЕБА ЖИТИ.

Здидав одного разу Сократ молодого, багатого Грека, Аристона. Той Аристон був чоловік не дурний і не злий, але поводився як всі багаті Греки — не брався до жадної роботи і жив тільки для власної втіхи.

Здидавши його, Сократ почав з ним розмовляти. Люди бачуть, що Сократ з кимсь стоїть, підходять і собі слухають. Сократ каже:

— Здоров, Аристоне! Що се тебе давно не видно? Певно діло якесь робиш тай нема часу ходити?

Аристно відповів:

— Ні, я нічого не роблю. Тай що б я мав

робити? Мені і так добре, бо я — дякувати богам — не убогий, маю з чого жити. Яка ж мені потреба робити та клопотатись? От хіба б у начальники вибрали, то може і пішов би, щоб люди більше поважали. Тай то не дуже за ним побиваюсь, на що мені клопоту. Чи хочеш, чи не хочеш, а йди, слухай, що тобі говорять, і самому говорити треба, ще й чисати. Все те клопіт. А нащо мені клопотатись? Гроші в мене є, раби є, чого забажаю, те в мене й буде. Живу весело. Чого ж мені ще треба?

Сократ каже:

— Се правда, що тобі нема чого клопотатись. Та тільки чи добре то буде, як ти так свій вік проживеш?

Арістон каже:

— А чому негарно? Хіба погано ціле життя весело та втішно прожити?

А Сократ знову:

— Так от же я й кажу, чи добре воно так буде? Бо не все те гарне, що гарним нам здається. Чи чув ти про Геракля?

Арістон каже:

— Чому ж би не чув? Всякий знає, який він великий був, і які славні діла робив, і якої слави собі нажив.

Сократ питаєть ся:

— Ну, а чув ти, як він вибирав собі, яким би йому житєм жити, яким шляхом йти?

— Ні, не чув.

— Коли не чув, то я розкажу тобі, як хочеш.

— Розкажи, послухаю.

І другі люди почали просити Сократа, що-би розказав.

От і Сократ почав розказувати:

— Яч Геракль виріс, то почав думати, як йому в світі жити. І то одного разу йде він полем і все про те таки думає, до якого діла йому взятись, та як жити. Коли се бачить — дві жінки йдуть йому на зустріч. Одна не велика, ні маженька, ні гладка, ні худа, убране на ній не пишне та її не замазане, так собі проста, йде рівно, поважно, не снішить ся і не озирає ся. А друга жінка висока, гладка, у пишній одежі, набілена, накрашена. Йде вона та раз-у-раз одіж на собі обемкує, чепурить ся, та на свою тіль озираєть ся. Ото стали вони підходити до Геракля. Пишна жінка зараз підбігла до Геракля та її каже:

— Знаю я, що ти думаєш, як тобі в світі жити. Так я отсе й прийшла тебе навчити. Ось ходи зі мною, а буде твоє жите легке та веселе. Не будеш знати ні роботи, ні клопоту, ні смутку, а самі веселощі; тільки й клопоту тобі буде, щоб вибрати яка страва смачнійша, яке вино лучше, де гуляти веселійше, та яке ліжко м'якше. А роботи то в тебе тільки і буде, що розкажеш рабам зробити, що тобі захочеть ся. Все, що розкажеш, так зараз буде зроблене.

Гераклеви дуже сподобалось таке жите; і він каже.

— Гарно ти кажеш. А як же тебе зовуть?

— Мене зовуть Щ а с т е, — каже жінка. Вороги мене зовуть Пи ш н о с т и ю. Се вони дражнять мене так. Та ти їм не вір. Мое правдиве

імя — Щасте.

Проста жінка стояла тихо, поки балакала пишна, а тоді й собі загомонила:

— Мене звать — Праведність і більше ніякого імени в мене нема. Не буду я тебе приваблювати так, як онта жінка, а скажу тільки, де правдиве людське щасте. Ти побачиш, що воно є тільки зі мною. Адже ти знаєш: коли хочеш, щоби земля родила, то перше рук до неї доложи; хочеш худобу мати — доглядай її. Хочеш хату мурувати — перше каміня налами. Хочеш, щоби люди тебе шанували — роби їм добро. Людина повинна своєю працею платити іншим людям за їх працю. На таке жите я тебе кличу і тільки в такому житю правдиве щасте.

Тоді пишна жінка вихопилась наперед і загомонила:

— Бачиш Гераклю, на яке важке жите вона тебе кличе. Працю та працю та ще працю вона тобі обіцяє. А чи дасть вона тобі хоть трохи веселощів? Чи не красше тобі йти зі мною? Зі мною не зазнаєш праці, а самі роскоші — втіхи. Будеш смачно їсти, добре пити, мягко спати. Ходи зі мною!

І пишна жінка хотіла взяти Геракля за руку.

Проста жінка сказала:

— Зажди! Ти кажеш, що він буде смачно їсти та солодко пити. І думаєш, що се щасте? Але ти й їсти та пити не вмієш. Ти їш і пєш не тоді, як тобі їсти та пити хочеть ся, і тобі найсмачнійші страви, найдорозші вина не смаку-

ють. Ти кажеш, що він мягко буде спати. Та ти й спати не вмієш. Ти як почнеш мостити ся на мягких подушках, то мостиш ся, мостиш ся — і не заснеш, бо ти лягаєш не маючи нічого до роботи, а добре спить ся тому, хто наробив ся; а тобі нема по чім спочивати, бо ти нічого не робиш. Знаю я тебе і тих нещасних, що ти скусила їх йти за собою. Хиба мало їх тепер нарікає на тебе за те, що через тебе змарнували свій вік молодий. От за те і женуть тебе всі чесні люди зовуть Роспустою та Пишністю. Я ж нікого не одурила, хто зі мною пійшов. Всі, що за молодих літ пішли зі мною пійшов. Всі, що за молодих літ пішли, всі вони зазнали більше радощів, ніж горя, всіх їх люблять і шанують люди, всі вони згадують своє жите працювате і спокійно дожидають смерти. На тебе нарікають, а мені ніколи ніхто не докоряв. І всі поважають мене і зовуть все одним іменем — Праведністю. Ось на яке жите я тебе, Гераклю, кличу.

Геракль не вагав ся довше. Він пішов з Праведністю і жив працюючи та помагаючи людям; так жиючи, зазнав він щастя і богам догодив.

Доказав Сократ і каже Аристоні:

— Подумай і ти, Аристоне, з ким тобі йти, з розпустою, чи з праведністю. Думай, поки ще час, щоби не довелось на старість каятись, що прожив свій вік і самому щастя не зазнав, і людям користи не зробив, і Богу не догодив.

III.

ЯК ТРЕБА НАЧАЛЬНИКУВАТИ.

В Атенах, як вже сказано, порядки такі були, що всі люди ділилися на дві половини: одні бути вільні Греки, а другі — раби. Раби не мали ніякого права і їх купували і продавали, як товарину. А вільні Греки самі вже всі порядки давали. Вони самі встановляли закони, самі вибирали з між себе судіїв і всяких начальників і скидали їх.

Ото ж почув одного разу Сократ, що багатий чоловік Главкон хоче, щоби його поставили начальником. Сократ знав, що Главкон негідний бути начальником і хотів з ним про се поговорити.

Одного разу бачить Сократ, що Главкон стоїть і розмовляє з людьми. Главкон сподівався, що його ось-ось виберуть начальником і він згорда поводився з людьми. Сократ підійшов до гурту та й каже:

— Чув я, Главконе, що ти наче б то будеш начальником.

— Еге, — думаю, що буду, — каже Главкон.

— Гарзд, діло добре! — каже Сократ, — як станеш начальником, то велику силу будеш мати. Зможеш людям багато добра зробити. І слава про тебе далеко піjde.

— А вже ж! Сподію ся, що буду гарним начальником, — каже Главкон.

— Гарний начальник той, хто своєму на-

родови багато добра зробив, — каже Сократ.

— Про такого й слава гарна йде. Адже так?

— Так, — каже Главкон.

Тоді Сократ питаєть ся:

— Скажи ж, будь ласкав, Главконе, яке ти саме добро народови будеш робити? Адже ж ти хочеш бути гарним начальником. Так з чогож ти почнеш?

Мовчить Главкон, не знає, що йому відповісти. Сократ підіждав трохи, тоді каже:

— Чого ж ти мовчиш? Адже воно зовсім не мудро знати, з чого народови добре буде, бо народ — се такі ж люди, як і ти. То що тобі добре, те й народови добре. Як би ти схотів зробити добро своєму другови, то, мабуть, найперше ти зробив би так, щоб він жив в достатку?

— А вже ж, — відповів Главкон.

— Добре, — каже Сократ. — Коли одній людині так, то й усім так. Значить, як що зробити так, щоб люди не знали убожества, а жили в достачах, то се буде людям добре. Чи так?

— Думаю, що так, — каже Главкон.

Сократ питаєть ся:

— А скажи мені, буд ласкав, як тепер наші люди живуть: чи в достатках, чи в убожестві? Чи стає їм того, що вони заробляють? Та й чим вони заробляють? Ти певне вже подумав про се?

— Ні, я сього ще не знаю, бо ще про се не думав, — відповів Главкон.

Сократ тоді каже:

— Ну, коли ти про се ще не подумав, то

певно вже знаєш, скільки тепер начальники грошей тратять. Мабуть ти вже придумав, як зробити, щоб менше тратити, щоб нарід менші податки платив?

— Ні, я й про се ще не думав, — відказує, Главкон.

Сократ каже:

— Ще не думав. Ну дарма — ще буде коли про се подумати, То ти, мабуть, подумав про те, як зробити, щоб народ став багатший. Чим же ти надумав народ збогатити?

— Я думаю, — каже Главкон, — що народ найкраще збогатити можна війною. Повоювати інші народи, забрати все їх добро і поділити на наш народ.

— Добре, — каже Сократ. Так можна швидко забогатити народ. Але ж може бути й так, що підемо ми воювати другі народи, а вони наше військо побють, То й народів тих не повоюємо, і людей наших побито і гроші, що ми на війну покладемо, пропадуть. От і вийде, що ми з війни не збогатіємо, а зубожіємо.

— Се правда, каже Главкон, — так може бути. Але щоб сього не було, треба починати війну тільки тоді, як знаємо добре, що ми повоюємо, а не нас повоюють.

Сократ питаєть ся:

— Значить, щоби починати війну, треба знати і свою силу, і яка у ворогів сила? Так?

— А вже ж так, — каже Главкон.

Сократ питаєть ся:

— Так, будь ласкав, скажи й нам, кільки війська в нас, а кільки у тих, з ким ти хочеш

воювати.

— Запевне сього не скажу тобі, бо всього в голові не вдержиш, — відповів Главкон.

— Так у тебе, мабуть, се все позаписувано, — каже Сократ. — От як би ти приніс сюда свої записки, то й ми б їх прочитали, та й зналиб.

— Ні, записів у мене нема, — каже Главкон. — Та й війська у ворогів не можна почислити.

— Шкода, що не можна, — каже Сократ. — Бо як не можна почислити ворожого війська, то не можна і вгадати, чи ми повоюємо, чи нас повоюють. Коли так, то шкода й думати, щоб війною людей збогатити. Збогатиш, чи ні — хто знає, а людей та гроші переведеш. Ну, та про се годі. А скажи нам ось що. Кілько греба хліба, щоб вигодувати весь нарід і чи стане сього врожаю до нового хліба? Про се вже ти запевне думав?

— Ні, — каже Главкон, — і про се я ще не думав.

Замовк Главкон і всі мовчать. Тоді Главкон каже:

— Ти так допитуєш ся до всего, Сократе, що як про все думати та все вираховувати, про що ти питаєш ся, то дуже важко буде начальникувати.

— А ти думав — легко? — каже Сократ. А я ще ось що маю тебе поспитати. Я чув, що ти наче б то почав помагати дядькови господарити, а потім і не схотів. Через що ти не схотів?

— Через те, що клопіт був: хазяйство велике, — каже Главкон.

— Он бачиш, — каже Сократ, — ти одному хазяйству ради не дав, а хочеш над усім народом порядкувати. Брати ся, звісно, до всякого діла можна, та зробить його тільки той, хто його розуміє. Дивись, щоб замість слави та поваги не здобув ся ти лиха, як пічнеш начальникувати. Дізнай ся добре про те, що я тебе питав ся, а тоді вже й про налальниковане думай.

Главкон відійшов мовчки від Сократа та вже більше і не пхав ся в начальники.

IV.

ХТО КРАСШИЙ: РАБ, ЧИ ПАН.

Одного разу приходить до Сократа оден чоловік, — Аристархом його звали, — та й розказує про свое горе.

— От, — каже, — сам собі тепер ради не дам. Ото спершу я держав крамницю і добре мені було: заробляв добре, торгуючи. А далі не пощастило — перевелось добро. А тут ще й війна захватила. Родичів на війні побито. Довело ся забрати вдів і сиріт, що зіставились. І зібралось тепер у мене в хаті чотирнайцятєро душ сімі. Як їх вигодувати усіх, коли я сам нічого не маю? До лиха та ще лихо. Не дам собі ради та й годі.

— Жалко мені тебе, друже! — каже Сократ. — Як же ти думаєш свому лиху зарадити?

— Хотів позичити гроший, щоб знов кра-

мницю вавести, та ніхто не позичить, боять ся, бо знають, що в мене нічого нема.

Похилив Сократ голову та й каже:

— Еге, чотирнайцять душ прогостувати — багато всего треба. Але у твого сусіда більше як двацять душ і всі не голодні, а ще й багатіє він. Чому ж то так?

— Бач, прирівняв, — каже Аристарх: — У сусіда дев'ятьнайцять рабів. Раби йому більше зроблять, ніж з'їдять. А в мене чотирнайцять вільних Греків.

— А чим відрізняють ся вільні Греки від рабів? — спитав Сократ, — Чи вони красші?

— А вже ж красші, — каже Аристарх: — то вільні Греки, а то раби.

— На словах то воно наче і красше виходить, а по правді щось не так, — каже Сократ. — Сусідові тому, кажеш добре жити, що в него раби, а тобі тому погано, що в тебе не раби, а вільні Греки. Здаєсь, що раби вміють робити, а вільні Греки не вміють.

— І мої б уміли, як би їх примусити, — каже Аристарх, — та не можу ж примушувати їх робити! Вони великого роду, ще й рідні мені, як же їх примушувати до праці? Вони розсердять ся, будуть докоряти. Ладу не буде в родині. Ні, не можна сього.

— Ну, а тепер у вас в родині лад? — спитав Сократ.

— Де там лад? — каже сусід, — сама гризота та докори.

— А по мому так: — каже Сократ. Тепер ви нічого не робите, і ладу у вас нема, та ще

Я їсти нема що. бо твоєї ріднієї панство не годує і ладу не дає. То чи не красше бубо б, як би вони почали робити? А ну, лиш. дай їм яку роботу.

— Та я б знайшов їм роботу — каже сусід, — та вони не схотять. Та й люди будуть судити мене за те.

— А тепер не судять? — спитав Сократ.

— Де вже там не судять? Судять і тепер за убожество, і гроший бач ніхто не позичає.

— Ну, видиш, однаково судять, — каже Сократ. — Та ти на те не зважай, а спробуй дати їм роботу. Чи не стане ліпше.

Аристарх послухав Сократа. Через півроку довелось їм здибати ся. Сократ питає:

— Ну, друже, як тобі тепер живе ся?

— Живу добре, та все тобі дякую, каже Аристарх. — Послухав я тоді тебе і тепер дуже піднявсь. Дав мені оден чоловік, наборг вовни. Ми ту вовну зпряли, виробили сукно, а з сукна нашили одежі і продали. Як продали, то й гроші чоловікови за вовну віддали, ще й собі заробили. Так то ми почали се діло, та й тепер не покидаємо. І від тоді гризоти в нас нема і не голодні ми, ще й гроші маємо.

— А люди судять зас? — спитав Сократ.

— Ні, не судять, — відповів Аристарх і засміяв ся.

Бачить одного разу Сократ: лежить у холодку молодий панок та хусточкою на себе махає, щоби не так душно було. Сократ запитає:

— Чого се ти так втомив ся?

— Хиба ж не втомиш ся? Я нині з села десять верстов пішки прийшов, — каже панок.

— Мабуть що важке щось ніс, що так втомив ся, — додав Сократ.

Панок аж розсердив ся і каже:

— Чому б я сам мав нести? На те раб е, він ніс все, що мені треба.

— А чи він дуже втомив ся? — спитав Сократ.

— Ет, чого там він втомив ся? Він здоровий, всю дорогу співав, хоч з вагою йшов.

— Жалко мені тебе, — каже Сократ. Виходить, що твій раб і тобі і людям, і сам собі може помочи, а ти не то людям, але сам собі не допоможеш.

Иншим разом побачив Сократ, що оден господар бе свого раба. Сократ запитав:

— За що ти його беш?

— Як же його не бити, — каже господар, — коли він лїнний тільки про те думає, щоби смачного наїстись, погуляти, та виспатись. Та йому й сотня нагаїв замало.

Сократ відвів господаря трохи далі на бік і каже йому:

— Ну, а ти про що думаєш? Хиба не про те, щоби смачно попоїсти весело погуляти та мягко виспатись?

Мовчить господар. А Сократ знов каже:

— А коли ти сам тільки про те й думаєш, то кільки б тобі треба дати нагаїв за те, що ти беш раба? Чи не від тебе навчив ся він так робити?

Розсердив ся господар і пішов від Сократа.

V.

ЯК ТРЕБА ЖИТИ В СІМІ.

Сократовій жінці Ксантині не любо було, що він почав людей учить, бо він іноді кидав свою роботу, а через те менше заробляв. Але як стало до Сократа багато людей приходити слухати, як він учить, вона подумала: „Учителям платять за те, що вони вчать, і вони живуть у багатстві. Так і ми жити будемо“. А Сократ не так думав. Він думав: „Не можу я брати грошей за те, що вчу людей, як по правді жити. Як таки за те гроші брати?“ І хоч багато людей приходило слухати, як Сократ учить, то він від них грошей не брав. А для родини він заробляв своєм ремеслом, аби можна прожити. Жінці Сократовій було сором, що вони так убого живуть, бо і тяжко було так їй жити. Вона часто докоряла за те Сократови, гризла його. Вона була така, що як розсердиться, то так — що понаде, те бе та шматує. Бувало від неї дітям, але найбільше доводило ся зазнавати Сократови. Та він не сердив ся і все або мовчав, або вговорював її.

Одного разу гризе і гризе вона Сократа, а він все мовчить. Взяла її злість, що він мовчить. Вона як ухопить ведро з помиями, так і обляла Сократа зовсім. Тоді Сократ каже:

— Он бач, була буря, а після бурі дощ пійшов. Так воно завсїгди буває.

І нічого більше не сказав. Пійшов собі,

вмив ся, втер ся і немов нічого й не було.

Як Сократ сам робив, так і діти своїх учив робити. Одного разу найстарший син зневажив матір якимсь словом. Сократ тоді запитав його:

— Як ти думаєш про тих людей, які забувають те добро, що їм зроблено. Чи гарні то люди?

— Хто забуває про того, що йому добро зробив, то є він найпоганіший з усіх. — сказав син. — Та се й всі так думають.

— Се ти правду кажеш, — каже Сократ. — А тепер ще ось що скажи. Як що у одної людини нема сили, а друга людина коло неї ходить, годує, одягає, доглядає, поці за нею не досиляє, злість її стерпное. Чи зробила ся людина тій людині добро?

— Велике добро зробила, — відповів син.

— Саме се, — каже Сократ, — а може ще й більше зробила тобі твоя мати. Вона й посила тебе, годувала, полами через тебе не спала, не знаючи, чи подякуєш ти її за се, чи діжде ся вона від тебе помочи. А ти отсе тепер так її дякуєш, та шануєш?

Синови ніяково стало, але не хоче признати ся, що він винний. Він і почав виправдувати ся, і каже:

— Хіба б я її не шанував, як би вона така не була? А то кричить, лає — так, ні за що. Ну, й не стерпиш.

— А ти, як маленький був, так все не по дурному кричав? А терпіла ж вона, і забавляла і любила тебе. Оттак і тобі треба робити.

VI.

**ЧОМУ СОКРАТОВИ НЕ ТРЕБА БУЛО НІ ДУ-
БІРНОЇ ІДИ, НІ ДОРОГОЇ ОДЕЖІ.**

Приходить до Сократа оден учитель, подивив ся, як він живе, та й каже:

— Ну, Сократе, бачив я тепер твоє жите. І їда в тебе найпростійша, і одежа проста, та й одна в зимі і в літі, а ззутися зовсім не маєш в шо. На шо ж тобі твоя мудрість здала ся, коли через неї твоє жите таке важке?

— А ти чув, щоб я коли нарікав на своє жите, — спитав Сократ.

— Ні, не чув. Ти че нарікаєш, — каже учитель. — Але все ж тобі жити не солодко. Ні зїсиш, ні випеш ти до смаку, і ніякої втіхи не знаєш.

— А я думав, що не кождому так смачно їсть ся і петь ся, як мені, — усміхаючись відповів Сократ.— А чому се так, я зараз тобі скажу. Ти знаєш, що як зголоднієш, то й найпростійша їда здаєть ся тобі найсмачнішою. Ось я їм тільки тоді, як дуже зголоднію, а пю тільки тоді, як дуже схочу пити. І таке тоді мені все смачне, що смачнійше від тих дорогих страв та вин. А про одежу скажу тобі, що мені ніякої другої одежі не треба. Люди через те не однаково одягають ся в зимі і в літі, що їм в літі душно, в зимі зимно. А я так привчив своє тіло, що мені однаково, чи зима, чи літо. Так нащо ж мені старати другу одежу?

А в тій землі, де жив Сократ, — в Греції,

дуже тепло. Такої зими, як у нас там нема, але у них зима так, як у нас осінь. Тому Греки одягались дуже просто. На спід брали вузку сорочку, а зверху кирею. Кирея не така була як у нас посять, — зшивана, з рукавами, а просто, шматок тканини завбільшки як верета. Грек в него замотував ся і заціпав. Штанів Греки не носили. Шапки, аб капелюхи надівали тільки в непогоду, або від сонця, щоб не пекло. Чоботи взували тільки на війну, а то ходили в черевиках, або саму підшову підв'язували під ногу ремінями.

— Ну, то добре, — каже учитель, — ти так привчив себе, а на що ж іншим людям так жити як ти живеш? — запитав учитель.

— Ось послухай, — каже Сократ. — Прийде людина до тебе й до мене і попросить помогчи їй — чи хлібом, чи роботою, чи ще чим. Хто скорше зможе помогчи — я, чи ти? Ти подумаєш, — і радий би я помогчи, та самому не стане. Робити йому поміг би, — жалко часу змарнувати, бо поки йому поможу, то кілька б собі зробив. А мені не так. Я завше готов помогчи другому, бо мені самому не багато треба. І часу, як сам знаєш не жалую — гроший не беру, а вчу дурно.

— Се правда, — каже учитель.

Сократ знову каже: — Або знов се ще: трафить ся так, що треба громаді послужити. Ти подумаєш, — хочби, борони Боже мене не обібрали, а то в своєму ділі втрачу. А мене ніщо не держить. Я радий послужити громаді.

— Твоя правда, — подумавши сказав у-

читель, — А всеж, як на мене, то красше вмерти, ніж оттак, як ти, жити. І дивно мені, що тільки людей твою науку слухають.

— Та вони слухають, — каже Сократ, — та не багато їх таких, що роблять те, що чують. Інший слухає, слухає, а тоді й робить знов те що робив. Ну, та бувають і такі, що кидають своє жите, а починають жити, як я раджу, і не жалують, а кажуть, що стали щасливими, ніж передтим були. Ми ваше щасте знаємо, бо від него прийшли до свого щастя. А ви нашого щастя не знаєте, бо ви його не пробували.

Пішов учитель від Сократа і сам собі міркує: — Як же мені тепер думати про Сократа? Богато людей кажуть, що він не сповна розуму, судять його, сміють ся з него. А мені здаеть ся, що він гарна людина, правдива.

VII.

ПРО ТЕ, ЯК ТРЕБА ЖИТИ БРАТАМ.

Довідав ся Сократ про одного крамара, що він з своїм рідним братом посварив ся. Здибав ся він з тим крамарем і почав йому казати.

— Дивуюсь я тобі; ти чоловік розумний, господарний, діла в тебе в крамниці багато, сам не обробиш всего, а ще й помічників наймаєш. Чужих людей до себе приймаєш, а з рідним братом загнував ся. Хиба погано жити з братом в згоді.

— Жити з братом гарно, — каже крамар, — та тільки з яким? Он, мій брат — для дру-

гих гарний, а я від него нічого доброго не знав.

— Та може ти сам з ним не гарно поводи́в ся? — запитав Сократ.

— Я щирій до того, хто до мене з щирим серцем, і добре тому роблю, хто і мені добре робить. А не можу, та й не хочу я прихилити ся до того, хто її словами і ділами допікає мені, — каже крамар.

— Скажи мені ось що, каже Сократ. — Коли б ти хотів з якимсь чоловіком приятелювати, як би ти з ним поводи́в ся?

— Як би з ним поводи́в ся? — каже крамар: — Ось як. Кликав би я його до себе, гостив би його, догоджав би, як йому треба.

— Ну то зроби те саме із твоїм братом, — каже Сократ, — а тоді побачиш, що і він до тебе красший буде.

— От, хіба як, — відповів сердито крамар, — не бачив чого, ще буду йому кланятись. А він ще, може, не схоче її мирити ся. Тільки перед людьми сором буде.

— Гарно робити ніколи не сором, — каже Сократ, — і гарні люде з сього не будуть сміятися. А як, що брат і тоді не прихилить ся до тебе, то ти будеш знати, що ти зробив як треба і не винний, а брат оден винний. Та сего не буде. Ти зроби, як я кажу. Я знаю, як твій брат уміє годити ся з людьми. То ви погодитесь і будете жити, як треба. Бо два брати все одно, що двоє очий, або дві руки, або дві нозі у людини. Руки на те й є, щоби помагати одна другій, так само й брат братови повинен

помагати. Що було би, як би одна рука почала шкєдити другій? А ти знаєш, руки не перешкаджають, а помагають одна другій. Руки — та й то роблять одна другій користь. А братови від брата далеко більша користь, ніж руці від руки, нозі від ноги, окуви від ока. Ті можуть помагати тільки близько одна від другої, а брат братови pomoже хоч на краю світа. Де оден брат не може доглянути, там другий догляне за него. Бог велить і з чужими людьми жити, як з братами. Чи ж додержує Божого закону той, хто з своїм рідним братом не погодить ся?

VIII.

ЯК ЛЮДЯМ ЖИТИ В ГУРТІ.

Слухати Сократа сходились люди не з самих Атен, а й з других грецьких міст і з чужих земель. Люди сходились або до Сократа до дому, або дожидали, поки він вийде на майдан серед міста, і там збирались кругом него.

Майдан той був обставлений штучно цяцькованими чепурними стовпами. Тут Греки збирали ся в громаду, тут був суд. А як не було ні суду, ні громадських сходинок, то все Греки в день зраня сходили ся сюди поговорити, і побачити ся. Ото ж і до Сократа люди сюди сходили ся. Одного разу зійшло до него багато людей і старших, і молодших і своїх і чужоземців. Сократ в своїх розмовах не любив багато говорити від себе, а звичайно пи-

тав ся людей про що небудь і тоді, розмовляючи, люди самі доходили до того, як треба жити. Він казав, що як його мати помагала людям родитись, так і він сам не вчить тільки помагає другим самим учити ся.

Так було і сего разу. Сократ сів на ослоні, а наокола него посідали люди. Поклав Сократ руки на коліна, голову похилив і задумав ся. Всі дожидали, про що він питає. Підніс Сократ голову і каже:

— Скажіть ви мені ось що. Чого се люди живуть в гурті, а не поодинокю. Ось тепер люди сварять ся, ворогують, а то жив би кождий сам собі, і не було би з ким сварити ся. Чи не красше так було би?

От всі загомніли. Один каже: — Того люди живуть в гурті, що в гурті жити вигіднійше. В гурті і робити охотнійше, ніж самому. Гурт більше зробить. ,

Другий каже: — Самому: страшно було би жити. Обороняти ся важко.

Третий каже: — Нудно людині самій. З людьми веселійше

Четвертий каже: — Та й від богів наказано людям жити не самим, а з другими людьми.

А Сократ на се каже: — Се правда. Але як людям вигіднійше жити — в згоді, чи незгоді?

Всі відповідають: — Певно, в згоді красше жити.

Сократ каже: — Ось і ви так думаєте і кажете, що й боги так приказують, щоби годити ся, а робить ся в вас не так. Через що се воно?

Всі мовчать, не знають, що казати. Сократ знов говорить:

— Я, — каже, — й сам не знаю, а ось чи не доміркуємось гуртом. Давайте я вас буду питати, а ви відповідайте. Найперше скажіть: від кого людям більше користі, — від раба, або від наймита, чи від друга щирого?

— А певно від друга щирого, — відповіли всі.

— Раб, або наймит думає тільки про себе, а про господарське добро не дбає, а щирий друг за свого друга, як за себе, дбає.

— Наймит поти живе, поки в господаря є гроші, або поки виживе. А як відживе, або не стане в господаря грошей йому заплатити, він і кине, і оставайтесь тоді самі. А щирий друг і при лихій годині свого товариша не кине, а остатнім шматком із ним поділить ся.

— З гарним приятелем і сам красший станеш.

Сократ каже: — От ви всі кажете, що щирий друг красше чоловікови, ніж раб, або наймит. Виходить, що тому чоловікови красше на світі жити, у кого більше друзів, ніж рабів? Оден чоловік обізвав ся: — Та вонс з то треба, щоб так було, а не так є. Другий чоловік каже: — Як би ти спитав, кільки у кого ворогів, то ми зараз начислили би багато; і рабів та наймитів начислили б не троха, а приятелів, друзів щирих, як що є в кого оден, або два, то вже й добре.

— Чого ж воно так? — спитав Сократ. — Саміж кажете, що щирий друг — то щасте

людини, а не маєте другів. Чому ви не дбаєте про те, щоби у вас були други?

— Мало гарних людей на світі, тим і другів мало, — каже оден чоловік. — Як наймита треба найняти, то пійдеш та й наймеш якого схочеш, бо наймитів багато. А друга — як його знайдеш? Людий на світі багато, та гарних між ними мало.

— А який, як на твою думку мусить бути друг щирий? — спитав Сократ.

— Такий, що не про себе самого дбає, а й про друга свого. Се був би в мене щирий друг, і, довелось би мені занедужати, — зараз друг мій приходить, доглядає мене, і господарства догляне, щоби мені ніякої шкоди не було поки я подужаю. Чи треба мені порадитись — я йду до друга, прошу в него поради. Друг мені і гроший позичить, як що мені треба. Одно слово, треба щоби на друга я міг здати ся, як на себе самого.

— Ну, а як ти довідаєш ся про чоловіка, чи здатний він другом, приятелем бути? — спитав Сократ.

— По тім, як він робить, — той відповів.

— А про тебе як він дізнаєть ся, що ти гарна людина і можеш йому другом стати?

— Та так саме і він про мене, як я про него.

— Ну, а другами ж ви коли станете, тоді, як тобі скрутно прийдесть ся, чи як йому? — спитав Сократ.

Всі мовчать, не знають, що казати.

— Ну, нехай так буде, — каже Сократ. — Приїхав новий чоловік і став тобі сусідою. Ти

Його не знаєш і він тебе не знає. Як же ти дізнаєшся, чи буде він тобі другом? Чи будеш ждати, поки він свою щирість покаже, чи може наперед сам до його щирість виявиш?

Хтось обізвав ся: — Ні, вже мабуть краще підіждати, що від него буде.

— А він так само скаже: краще підіжду, що від него буде. Так ви ніколи не станете друзями.

— Правда твоя, Сократе, — каже хтось

— Усі ми хочемо, щоб нам люди добро робили, а самі не хочемо почати, — додав другий.

— От і кажете, що гарних людей мало. А ми самі не хочемо гарними бути, та й другим докоряємо, що вони не гарні, каже третій.

— От бачите — каже Сократ — сами говоримо, що людям краще жити гуртом, ніж поодинокі. І краще жити в згоді, ніж ворогуючи. Кажемо, що щире приятельство дорозше від всего; що приятельство буває тоді, як оден другому добре робить. А самі добра робити не хочемо, а хочемо, щоб нам добро робили. Тим то й живемо ми не лагідно та радісно, а ворогуючи та горюючи.

ІХ.

ЩО ТРЕБА ЗНАТИ КОЖДІЙ ЛЮДИНІ.

Вертав ся одного разу Сократ з роботи і бачить — сидить у холодку багато людей, є й такі, що він їх знає. Підійшов Сократ поздоровкавсь. Йому кажуть:

— А ми давно вже тебе дожидаємо. Сідай поговоримо.

Тільки сів Сократ, стали ще люди підходити. Ремісники покидали роботу і йшли слухати, що Сократ буде казати.

Почали чотири чоловіки питати ся Сократа, чого їм своїх синів учити.

— Порадь, — просять: — діти підрослі, хочемо, щоб з них були люди. Скажи, чого їх учити?

— А ви чого хотіли їх учити? — спитав Сократ.

Один каже: — Я хотів свого в ковалі віддати. Другий каже: — А мені б хотілось, щоб мій син був таким майстром, як ти, Сократе. Третій каже: — А я все жите коло землі працював, так хотів би, щоб і син коло мене робив. Четвертий каже: — Мій син до науки прихильний, — хоче на лікара вчитись.

— Все те добре, — відповів Сократ. — Один коловік повинен робити одно, другий инше. Але як що будуть у нас всі ремісники, то чи ми будемо мати все, чого нам потрібно? Ось треба комусь хату збудувати, він покличе теслю; треба одяжу пошити — покличе кравця; чоботи шити — шевця покличе. Ну, а доведе ся чоловікови жити з сердитою жінкою, або синові з скупим батьком, або братові з сердитим братом, або сусідови з поганим сусідом, то якого майстра на пораду покликати?

Хтось відповів: — На се майстра нема. Тут треба тільки правдивої людини.

Другий каже: — На се всі годящі: і теслі,

й шевці, й ковалі, й лікарі, аби гарні люди.

Третій додав: — Се діло кожда гарна людина повинна знати.

А ще оден каже Сократови: — По твою виходить, що кожда людина, побіч свого ремесла, повинна знати, як з людьми жити?

— Еге, — каже Сократ, — побіч всякого ремесла є ще одно діло таке, що кожда людина повинна його знати.

— Се діло таке, що одному дано його знати, а другому ні, — загомоніли люди.

— Сього не навчиш ся, як ремесла.

— Як же його навчитись? — питаєть ся хтось. А другий обзиваєть ся.

— Ні, сего не можна навчитись.

— Дивна річ! — каже Сократ. Не можна навчитись того, що найпотрібійше. Скажи мені хоч ти, що тобі красше — чи гарно з жінокою жити, чи гарні черевики носити?

— Та готов весь вік босий ходити, аби з жінокою гарно жити, — сказав той.

— А що красше, — з батьком гризти ся, чи не мати дорогої одежі? — питає Сократ.

— А вжеж красше в старому ходити, ніж з батьком гризтись, — відповів той.

— А що гірше, чи в пропасниці лежати, чи знати, що тебе люди не люблять? — спитав Сократ.

— Звісно гірше, як люди всі не люблять, — каже чоловік.

— От і виходить, що є одно діло таке, — каже Сократ, — що дорозше від всего на світі, і кожда людина повинна те діло знати. Але

ви кажете, що всякого ремесла і всякої науки людина може навчитися, а як з людьми жити, — того не можна навчитися. Чи так же се?

— Ні мабуть тут щось не так, — відповіли люди.

— І я думаю, що не так, — каже Сократ. Жили люди перед нами, — чи не казали вони чого про се? Та он щось на церкві написано, воно написано ще в старовину. Ану — прочитаймо. Чи не прийдець ся воно й до нашого діла?

Хтось прочитав і каже: — Ні, Сократе, се не про те, як жити людям. Тут написано: „Дізнайся про те, який ти сам є”.

— Чекай, може воно вийде й про те. Написано: „Дізнайся про те, який ти сам є”. А може як ми дізнаємось про те, які ми самі, то дізнаємось тоді, як і з людьми нам жити.

— Так ти, Сократе, розкажи нам, як оно так, — просять люди.

— Ось везуть волами виноград, — говорить Сократ. — Скажіть мені, хто краще знає волів та виноград: — чи той, хто буде їсти виноград та мясо з вола, чи той, хто виноград викохав і волів вигодував.

— А вже ж той, хто виноград викохав і волів вигодував, — кажуть люди.

— А що треба знати, щоби волі були добрі та щоби виноград родив? — спитав Сократ.

— Треба знати, чим волів годувати, коли саме їх годувати та напувати, треба знати, як на виноград копати, як його садити, як кохати, — відповіли люди.

— Добре, — каже Сократ. А щоби се все робити гарно, треба знати, чого треба волам, та чого треба виноградови. Чи не те саме й про людей? Ми знаємо себе, як що знаєм, чого нам треба. А чи знаємо ми, чого нам треба?

— А хіба ж не знаємо? Се ми всі знаємо, — каже оден чоловік.

А другий і собі: — Нема, — каже, — такої людини, щоби не знала, чого єї треба. Сократ питаєть ся: — Ну, а чого тобі треба? Той відповідає: — Мені усього треба, а найпотрібніше мені богацтво. Було б у мене богацтво, го й все-б було.

А другий каже: — Як би в мене спитав ся Сократ, так я б не сказав, що мені богацтва треба. Я б сказав, що мені треба панованя над людьми, було б тогди і богацтво. Третий каже: — А мені ні богацтва, ні сили над людьми не треба. Я люблю науку. Так мені аби було що їсти, пити, та щоби не відривати ся від свого діла, та щоби ніхто не перешкаджав.

— А я хотїв би, щоб мене по світі скрізь славили, вихв. или та поважили, — сказав инший.

— Що ж се воно таке? — каже тоді Сократ. — Як я спитав ся, чого треба волам та виноградови, так всі в одно сказали. А як спитав ся, чого людям треба, так всі не в одно кажете. Виходить, що ми самі себе не знаємо, бо знати самих себе, се значить знати, чого нам треба. Та так, щоби вже всім того треба. Ось ти кажеш, що богацтва треба. Добре, хай буде так. І нам богацтва треба. Як же б ми

Його ділили? Мабуть так, щоб в усіх було однаково?

А той чоловік, що бажав багатства, відповідає: — Ні, рівно ділити не можна. Яке ж то й багатство, як у всіх буде однаково?

— Ну, значить, на багатстві не погодимося, — каже Сократ. — А ось чи не погодимось на силі. Ти хочеш мати пановне, силу над людьми, і я хочу мати силу над людьми. Як же ми будем оден на другим перхонодити?

Той чоловік, що бажав сили, засміяв ся і каже: — Ніяк не можна і нам погодитись.

Тоді Сократ звертаєть ся до третього:

— Ну, чи не красше твое. Ти кажеш, що тобі тільки і треба, щоб жити не убого та свою науку тільки знати, бо ти її любиш. А мені треба на сопілку грати, бо я се люблю. Та ще люблю слухати, як другі грають і часто кличу до себе таких, що вміють грати. А як доведеть ся нам з тобою сусідами жити, чи не перешкаджати я буду тобі з твоєю наукою? Ну, та нехай би ми розійшли ся і не перешкаджали оден другому. А хто б же нас годував? Хто б нам їсти варив? Тобі не схочеть ся, бо ти побіч науки нічого знати не хочеш, і мені не схочеть ся, бо я люблю на сопілку грати і мені з сопілкою ніколи їсти варити. Ти може скажеш, що нам раби варити будуть. Так і рабам може схочеть ся на сопілку грати або зорі лічити. Як же ми тоді не ївши будемо? Бач, і твое не підходить. Бо того, чого тобі хоче ся, не всім людям треба. Виходить, що ми ще не дізнались, яка є людина, бо не знаємо, чо-

го всім людям треба.

— А про моє, Сократе, що ти скажеш? — спитав четвертий чоловік.

— Твоє непаче найбільше підхоже, — каже Сократ. — Ти кажеш, що тобі треба тільки, щоби тебе всі люди поважали. Сего й кождо-му треба. Тобі треба, щоби я тебе поважав, а мені треба, щоби ти мене поважав. Так саме й другим людям того треба. А як зробити, щоби захити в людей поваги?

Хтось відзиває ся: — Се ж то саме й тяжко!

— Правда, що се тяжко, — каже Сократ, — але виходить, що в сьому ж то вся сила. Ось послухайте. Все, що ви казали, хилить ся до одного: — до того, щоби люди людям добро робили та не перешкаджали їм жити, як їм хочеть ся. Чи так?

— Так, так, відповідають всі.

— Ти сказав, — каже Сократ, — що тобі треба богацтва, а тобі сили над людьми, а тобі, щоби вільно було своєї науки вчити ся, а тобі поваги від людей. Всі ви хочете, щоби люди не перешкаджали вам жити, як хоче ся, та щоби добре вам робили. І всім людям того треба. Значить треба так робити, щоби роблячи собі втіху, не перешкаджати й другим людям собі втіху робити. Ми забалакали про волів та про виноград. Ви кажете, що волови треба пити, але ж не кажете, щоби він, напившись закаламутив воду так, щоби після него другі воли не могли пити. Кажете, що волови треба їсти, але не кажете, щоби йому найвщись:

треба було все сіно збити під ноги так, щоби другим волам довелося їсти з гноєм. І про виноград — ви кажете, що виноградну лозу треба обкопувати, підрізувати, треба, щоби її було просторо, але ж ви не кажете, щоби ті лози, що біля неї позрізувати геть, або повикопувати. Так саме й з людьми, Як ми будемо знати людину і те, що її треба, тоді ми будемо знати, чого людина не повинна робити. Не повинна вона робити всего того, що шкодить другим людям. Чи так?

— Так, — кажуть.

— Так саме будемо знати ми, що людина повинна робити. Всі ми хочемо, щоби нам робили добре. А хто нам робить добре?

— Люди нам добре роблять, — відповів хтось.

— А ми хто? — питає Сократ.

— І ми люди, — каже той. — Так що ж нам треба робити?

Добро людям треба робити, — каже Сократ. — Ось бачите, ми й добалакались до краю. Ми считали ся в себе: — як нам з людьми жити? Вийшло, що для цього треба самим себе знати. А як же себе пізнати? Поміркували — і вийшло, що для цього нам треба дізнати ся, чого нам треба, і всі зійшли ся на тому, що нам треба: — перше, щоби люди не перешкаджали нам жити, як нам хочеть ся, а друге, щоби люде нам добро чинили. А щоби люди нам добро робили, то й ми повинні людям добро робити. Отсе й є початок науки про те, що саме треба знати кожній людині.

— Так то воно так, — каже оден чоловік, — та не завсїгда дізнаєш ся, чим чоловікови нашкодиш, а чим добро зробиш.

— Правда твоя, — відповів йому Сократ. — В сьому ми часто помиляємо ся. Але й ті, що вчать ся шевства або ковальства часто помиляють ся, як учать ся. Але майстри вчать їх, як їх самих учителї колись вчили та як потім вони самі навчили ся. Ось і я тепер учусь того діла, що його кождому знати треба, і другим кажу те, про що сам дізнавсь і що мені мое сумліне каже. А сумліне кождому буде казати, аби лиш послухав його. І хто буде дослухуватись свого сумління, як воно каже, той навчить ся, як треба жити. Відколи є люди на світі, вони вчать ся, як жити з людьми, і вчить їх сумліне. А сумліне кождому дав Бог і воно у всіх однакове. Всего вчити ся треба, але найпотрібнїйше вчити ся, як жити з людьми так, щоби їм не шкодити, а робити добро.

Х.

ЯК СУДЖЕНО СОКРАТА.

Так учив Сократ і багато було в него приятелїв щирих та учеників. Та багато було і ворогів. Сократова правда богатьох колола в очи. Богачі не любили його. Сократ казав: „Не праця ганьбить людину, а ганьба тому, хто не працює. Тільки тому, хто працює, Бог дає справдішне щасте”. А богачі нічого не робили, ще й величали ся тим, що вони не роблять. Сократ казав:.

— Гарна людина дбає не про те, щоб звікувати в роскошах, а про те щоб прожити по правді. Се нерозумні люди цілий вік дбають про богацтво.

А богачі тільки й думали про те, щоби більше надбати, тільки в богацтві та в роскошах і бачили людське щастє.

Вороги Сократові балакали між собою про него:

— Та й неспокійна ж Сократ людина. Тільки баламутить людей своєю наукою і наших дітий проти нас підбурює. Вони йому більше вірять, ніж нам.

Найлютіїші вороги Сократові наважились якнебудь збути ся його, бо він тільки перешкаджає людям жити в роскошах, і ні про що инше не дбати. Ото кажуть вони:

— Треба щось вигадати на него таке, щоби можна було потягнути його до суду.

І вигадали вони потягнути його до суду за те, що наче він не вірить в богів та розпоганує людей.

От і сказано Сократови, що він злочинець і що його будуть судити. Ученикам Сократовим було дуже гірко і жалко почути таке, бо вони добре знали, що Сократ нічого поганого незробив. Зійшли ся вони до Сократа і просять його:

— Гляди, учителю, гарненько подумай про те, що на суді за себе маєш говорити.

А оден багатий ученик каже: „

— Коли ти тепер дуже неспокійний і не можеш добре подумати про те, що тобі треба

казати, то дозволь мені пійти до одного чоловіка. Я заплачу йому і він спише все, що тобі треба казати на суді. Ти дома прочитаєш, а на суді розкажеш судіям і тоді вони запевне скажуть, що ти невинен.

Сократ на се відновів ученикам:

— Не турбуйтеся други мої. Ніяк я на суді не буду боронитись, моє жите мене боронить.

— Хіба ти не знаєш, Сократе, сказав ученик Ермоген, як трапляється на суді, коли гарно за себе говориш? Хіба не бувало так, що судії милували злочинця, як він умів за себе говорити, а засуджували невинних, що не вміли довести до жалю судіїв?

— Мене хай судять зважаючи на все моє жите, — сказав Сократ. — Я нічого не боюсь, Та мені вже й умирати час. Доси в мене ставало сили вдержувати ся від усього поганого, а робити користь людям. Тепер підходить старість. Боюсь щоби не занепав не самим тілом, а й душею. Красше вже вмерти.

Покликали Сократа на суд.

Судити його зібралось більше, як пятьсот судіїв. Прийшли всі ті, що обвинували Сократа. Прийшов і сам Сократ.

Судили у Греків звичайно серед міста на майдані і багато людей сходилось слухати як судять.

Так і сього разу було.

Ті, що обвинували Сократа, вийшли наперед і кажуть:

— Сократ винен в тім, що не вірить в на-

ших богів і проповідує про якогось чового бога.

— Судії й народе! сказав тоді Сократ. Я прожив в Атенах 69 років Жите мое було всім перед очима. Я вчив на майданах, біля церков. Коли хто чув від мене що безбожне, або хто бачив що я робив погане, то хай скаже.

Всі мовчали.

— Щоби дізнатись про волю богів, у нас ворожать, а я казав, що волю Божу ми можемо пізнавати, прислухуючись до голосу свого сумління, бо воно каже нам, чого хоче Бог.

І на се нічого не відповіли Сократови.

Тут знову забалакали ті, що обвинювали його.

— Сократ ще в тому винен, що своїми учнями розпоганював наших дітий:

— Люди добрі! каже Сократ. Я вчив дітий ваших того, що треба знати кожній людині, учив їх розуміти голос Божий, де правда, а де брехня, де добро, а де зло. Я казав і старому й молодому... не шукайте багатства та слави, не думайте перше про тіло, як би йому догодити, а думайте про душу. Думайте про те, як робити користь людям, а над усе становіть праведне жите. Я вчив так, як мені казало сумління, і за свою науку я готов йти й на смерть.

Замовк Сократ, і вороги його мовчать, не знають, що казати.

— Більше я нічого не можу за себе сказати, — каже тоді Сократ. — Я знаю, що інші кажуть дуже багато, щоб довести до жалю судіїв, приводять на суд своїх родичів, щоби

вони своїми слізьми та благаннями зворушили людям серця. Але я не роблю сього. Не тим не роблю, що нікому прохати за мене. Адже й я не з каменя й не з дуба народив ся. Є і в мене й жінка, й діти, й родичі. Та я не покличу їх сюди просити вас за мене, бо вважаю се образою вам, судіям. Ви мусите зробити свій присуд не з жалю, а по правді. Так і сумліне велить зробити, так і закони вам приказують.

Почали судії радитись. Богато було ворогів Сократових і серед судіїв, але ж мало не половина судіїв сказала, що нема защо обвинувати Сократа, А все ж вороги переважили і врешті судії сказали:

— Сократ винен.

Вороги Сократові вимагали, щоб йому присуджено вмерти.

Сократ спокійно вислухав присуд і сказав:

— Ті, що мене обвинували, домагають ся моєї смерти, але закон дає мені на вибір ще й інші кари; так ось слухайте, що я скажу. Я міг би просити, щоби мене замість смерти замкнено до кінця мого віку у тюрму.. Але на що таке житє? Не користне буде воно другим, а мені тяжке. Ще по закону я міг би просити, щоби мене вигнано з рідного краю на чужину. Але яково то воно буде — мені старому поневірятись по чужих краях. Закон дозволяє ще мені заплатити за себе великий викуп грішми. У мене нема гроший, але ученики мої — з радостию заплатять за мене, кільки треба. Чи згоджуєтесь ви на се, судії?

Сидії нічого не відповіли, і тоді Сократ

сказав:

— Як би я почув себе винним, то готово був би стерпів найтяжшу кару, але сумління мое чисте. Я нікому не робив зла, чесно працював на користь рідному краю. За мою послугу та працю ви мусілиб дати мені найбільшу надгороду, яку постановлено в нас давати тим, хто заслужив її, і ви мусілиб удержувати мене до моєї смерти громадським коштом. А ви замість того, притягли мене до суду, повірили моїм ворогам, забули про мое добро.

— Що се Сократ докоряє нам та навчає, що нам робити? — кажуть сердито судії. — Се ми й без него знаємо.

— А ви слухайте його! Чи може й самі хочете його учениками зробитись? — кажуть Сократові вороги.

— І справді час уже кінчати суд, — кажуть судії.

Порадилися судії між собою і сказали:

— Засуджено Сократа на смерть. Він повинен випити отруту.

Сократ вислухав присуд і на обличчю не відмінив ся. Він сказав судіям:

— Не бою ся я смерті, а жалко мені того, що ганьбите себе й свій народ тим, що засудили невинного. Поспішились ви, судії збути ся спокійної людини, що нікому не боялась казати правду. Даремно поспішились: смерть і так уже йшла по мене старого. Прошу у вас тільки одного: як повиростають мої діти, учіть їх того, чого я вас учив. Як побачите, що вони вганяють за багатствами та за паньством,

докоряйте Їм за се так, як я докоряв вам та дітям вашим. Сим мені ви зробите найбільше добро і віддячите ся мені за те, що я вам робив. А тепер — прощайте. — прийшов час нам розлучати ся: ви зістанете ся жити, я йду вмирати. Кому з нас краще буде, про те знає тільки Бог.

XI.

СОКРАТ В ТЮРМІ.

Звичайно засуджених на смерть страчували другого дня по суді. Але Сократа суджено саме пере святами. А в Греків вважали за гріх страчувати на свята людину, і через те Сократа на всі свята посадили в тюрму. Там він прожив трийцять остатних днів свого життя, дожидаючи смерті.

Щодня приходили до Сократа в тюрму його ученики, і він учив їх. Він не сумував і не бояв ся смерті.

Свята вже кінчили ся. Гірко було ученикам Сократовим думати, що скоро вже вони навіки попрощають ся з своїм учителем. І вони радились, чи не можна його як визволити.

І наважились вони підкупити вартового щоби в ночі вивезти Сократа з тюрми. А тоді думали вони відвезти Сократа в чужу землю.

Побалакати про се з Сократом взяв ся оден ученик — Критон. Отягатись не можна було, бо всього два дни свят зістало ся. Ото й урадили ученики, щоби другого дня досвіта Критон почав намовляти Сократа.

Не спить ся Критонови. Він радіє, що ще можна відратувати від смерти дорогого учителя. Скоро стало розвиднятись, він встав, одяг ся і пішов до тюрми. Вартовий знав його і зараз пустив до Сократа.

Сократ ще спав. Критон потихесеньку увійшов і сів коло ліжка. Довго Сократ не прокидався і Критон дивувався, як се може людина так спокійно спати, знаючи, що через день буде умирати.

Прокинув ся Сократ, бачить — Критон сидить. Він здивувався і каже:

— Вже мабуть пізно. Чому ж ти не збудив мене, Критоне?

— Ні, ще дуже рано, ще й сонце не зішло, — відмовив Критон. — Я задивив ся на тебе, як ти спокійно спав, і радів, що ти хоч у сні можеш забути про своє нещастє, про свою близьку смерть. Завсїгди дивувався я твому спокоеви, але не сподївався, що ти будеш спокійний і в сї дні.

— Мало ж ти знаєш свого учителя, — усміхаючись каже Сократ. — Але чого се ти прийшов сьогодні так рано? Запевне не того, щоб подивитись, як я сплю?

— Ні, не того. — несміло каже Критон. — Я прийшов тебе просити. І не від себе самого тільки, а від багатьох людей, що люблять і шанують тебе.

— Що ж там вам треба? — спитав Сократ.

— Ми хочемо виратувати тебе від смерти, каже Критон. Можна так зробити, щоби в ночі вивести тебе з тюрми.

Як почув те Сократ, то немог хмара лягла йому на обличчя і він сумно й сурово глянув на Критона.

— Ось ти підожди, учителю, послухай, — каже Критон. — Адже тебе засуджено не по правді. Згадай, кілька ти ще міг би людям добра зробити. Пожалій своїх малих дітей, пожалій нас — пристань на те, щоби утекти з тюрми. Ми вже врадили, як се зробити. Вартових підкупимо, а тебе у другій одежі вилвеземо в чужу землю. Там я маю знайомих людей. Вони з радістю приймуть тебе до себе. Ми відвеземо до тебе й дітей твоїх. Вони будуть виростати з тобою. Гроший у нас стане. Я віддам на те все, що в мене є. А ти знаєш, що я багатий. Крім мене ще й другі ученики дають гроші, щоби виратувати тебе, бо ти нам дорожчий над все. Благаю тебе, послухай нас! Думати довго не як, бо тільки сеї ночі можна се зробити. Бо се ж остатна ніч перед стратою.

Критон говорив палко, плачучи, але по Сократовім обличчю він бачив, що учитель не подає ся. Як Критон докінчив, тоді Сократ сказав:

— Спасибі тобі, Критоне. Я знаю, що ти зважив ся на се, люблячи мене. Знаю, що ви всі любите мене і вдячні мені за те, що вчив вас. Але не самого почуття треба слухати. Щоб виратуватись я мушу зробити не по правді, не додержати свого слова. На суді я сказав, що скоряюсь присудови, що готовий умерти за свою науку, і я мушу додержати свого слова, хоч би які муки довелось мені за се терпіти.

Нехай вам пощастилоб ся вивести мене з тюрми живого, але вивели б ви мене вже не такого як я був перше, а брехуна Чи сего вам треба?

Бачив Критон, що Сократ правду каже, і все ж хоче ся йому виратувати учителя. І він каже Сократови:

— Хто знає тебе, той не скаже, що ти брехун. Ти одуриш самих тих поганих людей, що не по правді тебе осудили. А крім них, всі будуть радіти, що ти виратував ся.

— Ні, Критоне, — сказав Сократ розважно.

— Утікши, я одурю не самих ворогів своїх, а всіх людей і своє сумління зраджу. Я все жите казав, що людина завжди мусить робити по правді. Колиж я сам зроблю не по правді, то хто ж потім повірить мені? Я втечу з тюрми від ворогів, але куда я втечу від свого сумління? Покинь, Критоне, про се й думати. Красше будемо вкупі готувитись до неминучого.

Зрозумів Критон, що не доведеть ся ім виратувати учителя і він сумуючи пійшов сказати про се другим ученикам.

XII.

ОСТАТНА РОЗМОВА СОКРАТОВА.

Настав остатний день Сократового життя. Тоді був такий звичай, що присуджений мусів умерти перед заходом сонця. Зранку ученики Сократові зійшли ся до тюрми Богато між ними гірко плакали.

Вийшов варточий і сказав ученикам:

— Зараз здіймуть з Сократа кайдани, тоді

пущу вас до него.

Трохи згодом відчинено двері в тюрмі. Увійшли ученики в тюрму. Сократ лежав на ліжку, з його зрраз тільки скинуто кайдани. Коло ліжка стояла його жінка і держала на руках найменшу дитину. Побачивши учеників Сократових, вона заридала і сказала:

— В остатне прийшли вони до тебе, Сократе, в остатне будуть слухати тебе. Се твоя остатна розмова з ними.

Жінка побивалась, рвала на собі волосся. Сократ просив учеників, щоби відвели її до дому.

Він хотів устати, але ноги попухли від важких кайданів і боліли. Він почав терти руками і йому полекшало. Тоді він сказав:

— Бачите, други мої, від всякого терпіня недалека полекша. Чи давно сі ноги мучились під важкими кайданами, а тепер їм гарно, легко. Так і з всяким терпінем буває. Тепер вже я і встати можу.

Ученики обступили Сократа. Їм хотіло ся розмовляти з ним, слухати, що він буде говорити, але їх не покидала думка про смерть Сократову, про вічну розлуку з ним, і вони крізь слези нічого не могли вимовити. Учитель зрозумів, що було в них на серцю.

— Бачу з й знаю, що вам жаль мене, — сказав він. — Та не тільки жаль, а ще боїтесь ви за мене. Чим же мені розважити вас, дух ваш в гору підняти? Гляньте на мене: я спокійний, нічого не жалує, нічого не боюсь. На серци в мене легко й ясно. Житя свого я дожи-

ваю в тюрмі, мене засуджено на смерть. Люди вважають таку смерть за ганебну. Але чи можна вважати смерть такою ганебною, коли виннає за правду, а не за яке погане діло? Люди оббрехали, засудили мене. Але я не можу сердитись на них, ненавидіти їх. Я знаю, що вони зробили так через свій перозум. Я докоряв їм, показував їм, які в них помилки, а вони не зрозуміли мене, їм здались мої речі за зло. Вони зробили, як нерозумні діти. Я виясню вам се. Приміром так: біля хорих дітей був такий чоловік, що робив усе, чого ті діти бажали. Потім прийшов другий чоловік — лікар, і не слухав дітей, а робив так, щоби вони подужали. Як на вашу думку, — кого б діти хотіли, щоби був коло них? Запевне того, хто слухав їх, а лікаря хотіли би збутись. Вони сказалиб: сей чоловік мучить нас, не пускає з хати, не дає нам їсти й пити, чого ми хочемо, заливає нас гіркими ліками. Проженім його, а ще краще — зробимо так, щоби він вже ніколи не вернув ся до нас. Мої вороги саме так зрозуміли мене, як діти лікаря.

Тут Сократ зупинив ся, бо помітив, що Крітон щось хоче йому сказати.

— Сократе, — каже Крітон, — ти знаєш, що нам дороге кожде твоє слово, але ми просимо, щоби ти не говорив. Тюремний доглядач сказав нам, що хто перед смертю багато й палко говорив, того отрута не так бере і доведеть ся більше пити її.

— Други мої, — сказав Сократ, — подякуйте йому за раду і попросіть від мене, щоб

більше наготовив отрути. Я готов випити її не раз, а два і три, як що треба. Отрута зробить свою роботу, як прийде час, а поки давайте розмовляти. Ще багато є такого, про що мені хотіло б ся поговорити з вами. Сідайте ближше мене.

Сократ сів на ліжку, а ученики посідали кругом него. Найближше до Сократа сидів ученик Федон. В него було гарне довге волосе, і Сократ любив, розмовляючи, гладити й перебирати його. Так і сего разу Федон сидів на низенькому ослоні саме при ліжку, а рука Сократа лежала в него на голові.

— Де то, Федоне, буде завтра твоє гарне волосе? — сказав Сократ.

У Греків був такий звичай: як умре хто, то други його відрізують собі волосе і кладуть його покійникови на могилу. Ото ж Сократ і натякнув, що Федонове волосе буде завтра на його могилі. Деякі ученики заплакали.

— Други мої, — сказав Сократ, — я не боюсь смерти. Страшно не вмирати, а жити нерозумно, не по правді.

ХІІІ.

СМЕРТЬ СОКРАТА.

Сократ замовк. Ученики дожидали, що він буде казати. Він сказав:

— Одначе час йде. Піду обмиюсь, щоби не довелось потім другим панькатись коло мого трупа. А ви підіждіть мене тут; побудьте зо мною до краю.

Сократ пішов у другу кімнату обмиватись, з ним пішов Крітон. А другі ученики, дожидаючи його, розмовляли про него, про те, як вони заживуть без свого дорогого учителя. В тюрму впустили Сократову жінку з дітьми та родичів. Двоє дітей було малих, а оден хлопчик більший. Скоро увійшов Сократ. Почав він прещати ся з своїми. Жінка такий плач счинила, що Сократ попрохав відвести їх до дому.

— Скажи нам свою остатну волю, — сказали ученики Сократови. Може скажеш, як поділити дітям спадщину після тебе, або скажеш, щоби твоїм дітям що зробити? Ми з радістю зробимо все, як ти скажеш.

— Не доведеть ся моїм дітям ділити, — сказав Сократ, — бо нічого в мене нема. Робіть так, як я вчив вас, отсе вся моя остатня воля. Тоді будете знати, що дітям моїм зробити.

— А як схочеш ховати тебе, Сократе? — спитав ся Крітон.

— На що ти мене про се питаєш? — докірливо сказав Сократ. — Хиба ти не бачив, що все своє жите я дбав про своє тіло тільки через те, що в ньому була моя душа, а як душа покине тіло, то хиба мені не однаково, що з ним зробить ся?

Сократ ляг на ліжку і хотів розмовляти з учениками, аж тут відчинились двері і в тюрму увійшов чоловік, що його звичайно суд присилав з своїми наказами. Він сказав:

— Сократе, як приходив я до засуджених

на смерть казати, що час уже пити отруту, то вони лаяли мене, проклинали. Але від тебе я сього не сподіюсь, бо ніколи ще в тюрмі не було людини ласкавішої й правдивішої за тебе. Не на мене тобі треба гніватись, а на других, на тих, хто винен у своїй смерті. Ти знаєш, з якою звісткою прийшов я до тебе. Прощавай витерпи твердо те, чого ми не маємо сили відмінити,

І він відійшов від Сократового ліжка, бо не міг здержати сліз.

Сократ сказав йому:

— Прощай, зроблю все, як треба. — Потім сказав до учеників:

— Се дуже гарний чоловік. Він часто приходив до мене поговорити. Як щиро жалує він за мною! А тепер, други мої, час уже: скажіть, щоби несли отруту.

Оден ученик почав просити:

— Чого, учителю, ти так поспішаєш ся. Сонце ще не зайшло. Інші ще й по заході сонця і пють, і їдять, з другами розмовлюють, а ти як поспішаєш ся.

— Так роблять ті, кому дорого хоч на хвилинку протягти жите. — сказав Сократ. — А моє жите скінчилось, на що ж його тягти? Кажіть, щоби несли отруту.

Оден ученик післав вартового по отруту. Прийшов тюремний доглядач і приніс Сократови начине з розведеною отрутою.

— Спасибі тобі, друже, — сказав Сократ, — навчи, що мені тепер робити.

— Як випеш отруту, — сказав доглядач,

— тоді треба ходити, аж поки почувеш, що ноги обважніли. Тоді ляжеш на ліжко, бо се значить, що отрута вже робить свою роботу.

Не відмінившись на обличчю, взяв Сократ в доглядача начине з отрутою і випив його до дна.

Увесь день не подавались ученики, а тут не витерпіли й заридали. Сам Сократ тільки був спокійний. Він казав:

— Що ви робите други мої? Я відіслав дітей та жінку, щоби не бачити, як вони плакати будуть. Аж воно й ви, бачу, не красші. Так то ви мене слухаєте!

Випивши отруту, Сократ усе ходив по тюрмі, як сказав доглядач. Аж ось почув він, що ноги обважніли. Він ляг на ліжко. Ученики обступили його.

Доглядач підійшов, дуже стиснув Сократа за ногу і спитав:

— Болить?

— Ні, — сказав Сократ.

Тоді доглядач стиснув ногу вище, але й там уже Сократ нічого не чув.

— Се вже тіло в него холодніє. Як дійде холод до серця, тоді вже й край, — сказав доглядач ученикам.

Аж ось Сократ озвався:

— Други, вмираю, дякуйте Богови.

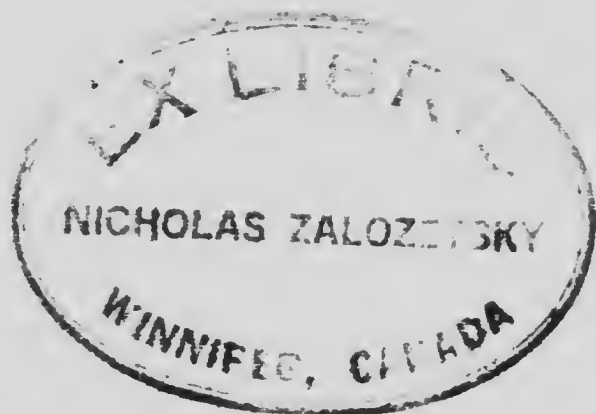
Кинулись ученики до учителя, припали до него, кличуть, а він вже не відзиває ся. Ложить, не ворушить ся. Потім здригнув ся відразу і випростував ся. Перед учениками лежав тільки труп дорогого учителя. Оден ученик на-

хилив ся і закрити йому очі.

Так жив і вмер Сократ, але не вмерла його наука. Красші з його учеників і собі почали вчити людей добра та правди, а те, що Сократ казав їм, позаписували. З тих записів і ми дізнали ся про Сократа.

Швидко після Сократової смерти Греки зрозуміли, якої людини в них не стало. Тоді всі обурились на тих людей, що перші почали позивати Сократа. Одного з тих людей засуджено на смерть, а других прогнано у чужу землю. А пам'ять Сократову вшанували тим, що зробили з міді його статую і поставили щоби кождий міг бачити, який був Сократ.

За людьми переказала М. Загірня.

ЧИТАЙТЕ

ЧИТАЙТЕ

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді.

Український Голос коштує на рік 2 долари разом з книжочками вартости 1 долара, які кождий передплатник дістане даром.

Український Голос подає найбільше вістей з російської і австрійської України, дописий з життя Українців в Канаді і різних вістей з Канади.

В Українськiм Голосi знайдете много наукових статей, оповiдань, смiшного i рiжної всячини.

Запренумерувавши собі Український Голос, будете мали в нiм найлiпшого приятеля, з яким нiколи не розстанетесь

Предплачуйте отже Український Голос i заохочуйте других до передплати сеї часописi. Нехай не буде ани одной української хати в Канадi, в котрiй не знаходив би ся Український Голос!

Передплату посилайте на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626,

WINNIPEG, MAN.

Льокаль редакцiї i адмiнiстрацiї мiстить ся на
212-214 DUFFERIN AVE., WINNIPEG.

